

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11098335>

YOZUVCHI VA SHOIRLAR UCHUN MUALLIFLIK HUQUQI BILAN BOG‘LIQ DOLZARB MASALALAR: XORIJIY VA MAHALLIY TAJRIBA

Ozod Mustafoyev
O‘zJOKU magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada yozuvchilar va shoirlarning mualliflik huquqi bilan bog‘liq xalqaro va milliy tajriba, konvensiyalar, qonun va qarorlar, mavjud muammolar, O‘zbekistonda mualliflar haqlarini yig‘ish va taqsimlash tashkilotlari, mazkur tizimni rivojlantirish borasidagi takliflar haqida so‘z yuritilgan.

***Kalit so‘zlar:** mualliflik huquqi, konvensiya, “adabiy iqtisodiyot”, adabiyot, ijodkorlik.*

ABSTRACT

The article talks about the international and national experience, conventions, laws, and decisions related to the copyright of writers and poets, existing problems, organizations for the collection and distribution of authors' royalties in Uzbekistan, and proposals for the development of this system.

***Keywords:** copyright, convention, "literary economy", literature, creativity.*

АННОТАЦИЯ

В статье говорится о международном и национальном опыте, конвенциях, законах и решениях, связанных с авторским правом писателей и поэтов, существующих проблемах, организациях по сбору и распределению авторских гонораров в Узбекистане, а также предложениях по развитию этой системы.

***Ключевые слова:** авторское право, конвенция, «литературная экономика», литература, творчество.*

KIRISH

Insoniyat tarixida jamiyat tafakkurining oliy mahsulidan biri bu adabiyot sanaladi. Adabiyot insoniyat tajribalari, e’tiqodlari, qadriyatlar va an’analarining ifodasi sifatida kelajak avlodlarga turli madaniyatlar va tarixiy davrlarni tushunish imkonini beradi. Adabiyot orqali biz turli jamiyatlarning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy vaziyatlari

haqida tushunchaga ega bo'lish barobarida avlodlar uchun o'ta zarur haqiqatlarni qoldirishimiz mumkin.

XX asrda G'arb va Sharq adabiyoti namunalarini olib qaraydigan bo'lsak, inson psixologiyasi, millatlar tafakkuri, jamiyat tanazzuli sabablari, erk va ozodlik mavzusi o'ta muhim bo'lgani kabi texnologik taraqqiyot avj olgan XXI asrda ham inson ruhiyatini taftish qilish shoir va yozuvchilar oldida turgan muhim masala sanaladi.

Sobiq ittifoq parchalangach, mustamlaka respublikalar o'rnida mustaqil davlatlar tashkil topganidan so'ng barcha sohalarda xususiy mulkchilik madaniyati jadal kirib keldi. Tabiiyki bu adabiyotda ham o'z aksini topdi. Garchi bugungi kunda dunyoning ko'pgina mamlakatlari qatori O'zbekistonda ham yozuvchilik va shoirlik, badiiy asar yaratish kasb o'laroq tirikchilik manbai bo'la olmayotgan bo'lsa-da, so'nggi yillarda bir qator ilg'or nashriyotlar adiblar bilan o'zaro shartnomalar asosida ish olib borayotganligini zamonaviy jamiyatlardagi mualliflik huquqi masalalari sari siljish, deb atash mumkin. Albatta, bugungi umumiy vaziyatni mualliflik huquqi bilan bog'liq qonunchilikning amalda to'liq ishlamayotgani, zarur tizimlarning mavjud emasligi bilan ham izohlash o'rinli. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasining "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar" to'g'risidagi qonuni 35-moddasida mualliflik huquqi muallifning butun hayoti davomida va uning vafotidan keyin yetmish yil davomida amal qilishi nazarda tutilgan.¹ Hammualliflikda yaratilgan asarga bo'lgan mualliflik huquqi hammualliflarning butun hayoti davomida va hammualliflar orasida eng uzoq umr ko'rgan oxirgi shaxs vafot etganidan keyin yana yetmish yil, taxallus ostida yoki imzosiz qonuniy oshkor qilingan asarga bo'lgan mualliflik huquqi esa asar oshkor qilinganidan keyin ellik yil davomida amal qiladi. Mualliflik huquqi, mualliflik ismi-sharifiga bo'lgan huquq va muallif obro'sini himoya qilish huquqi muddatsiz muhofaza qilinadi.

Shu o'rinda badiiy ijod bilan shug'ullanuvchi shaxs, ya'ni muallif o'zi kim, degan savol tug'ilishi tabiiy. Muallif — bu ijod obyektini o'z mehnati bilan yaratgan fuqaro. Bunday ijodiy obyektini yaratishda shaxsiy ijodiy hissini qo'shmagan fuqarolar intellektual faoliyat natijalarining mualliflari deb tan olinmaydi.²

Zamonaviy mamlakatlarni olib qaraydigan bo'lsak, mualliflik huquqi qonunlari yozuvchi va shoirlarning intellektual mulk huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Albatta, internetning paydo bo'lishi, tezkor texnologik taraqqiyot va raqamli innovatsiyalar asrida yozuvchi va shoirlar o'zlarining intellektual mulk huquqlarini himoya qilishda yangi muammolarga duch kelishmoqda. Shu o'rinda mualliflik

¹Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, [National Legislative Database] 21.08.2021-y., 03/21/709/0808-son.

²I.B.Yakubova. Mualliflikhuquqi. O'quv qo'llanma. – T.: TDYuU nashriyoti, 2020. – 19 b.

huquqiga oid qonunchilikning yozuvchi va shoirlarga bog‘liq asosiy tamoyillari nima, degan savolni o‘rtaga tashlash mumkin. Buning izohi sifatida esa mualliflik huquqi to‘g‘risidagi qonunlar ijodkorlarga o‘z asarlariga mutlaq huquqlar berishini qayd etish lozim. Ya’ni, bu huquqlar odatda asarlarni qayta ishlab chiqarish, tarqatish, omma oldida ijro etishga ruxsat berish kabi mulkiy va nomulkiy huquqlarni o‘z ichiga oladi. Mualliflik huquqini himoya qilish odatda asar yaratilganda avtomatik ravishda beriladi. Umuman olganda, mualliflik huquqi yozuvchi va shoirlar uchun muhim professional jihat bo‘lib qolmoqda va bu sohadagi dolzarb muammolarni tushunish ularga o‘z manfaatlarini samarali himoya qilish va ijodiy mehnatlari uchun adolatli tovon olish imkonini beradi.

Mualliflik huquqi bo‘yicha eng muhim xalqaro shartnoma Bern konvensiyasidir. O‘zbekiston 2004-yilda adabiy va badiiy asarlarni muhofaza qilish to‘g‘risidagi Bern konvensiyasiga qo‘shilgan. Bern konvensiyasi hozirda amalda va Jahon intellektual mulk tashkiloti (BIMT) tomonidan boshqariladi. Konvensiya mualliflarga bir qator huquqlar bergan bo‘lsa-da, Bern konvensiyasining eng muhim jihati shundaki, mamlakatlar boshqa a‘zo davlat fuqarosi bo‘lgan muallifga har qanday huquqlardan tashqari o‘z fuqarolariga taqdim etayotgan himoyani ham berishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, Fransiya fuqarosining Polsha yoki Marokashdagi ishi avtomatik ravishda Polsha yoki Marokash fuqarosining ishi bilan bir xil himoyadan foydalanadi.¹

Yuqoridagilardan kelib chiqib, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda mualliflik huquqi bilan bog‘liq nizoli ishlar oshib borayotganligiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, o‘z-o‘zidan ushbu yo‘nalish institutlari (mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar) faoliyati nisbatan sezilayotganligini aytish mumkin. Bu jarayon esa ijodkorlar o‘z huquqlarini tushunib yetayotganligidan darak beradi.

Dunyo bo‘ylab bir qancha tashkilotlar yozuvchi va shoirlarning huquqlarini himoya qiladi. “PEN International” ana shulardan biri. 1921-yilda tashkil etilgan mazkur idora butun dunyo bo‘ylab so‘z erkinligi va yozuvchilar huquqlarini himoya qiladi. Tashkilot 100 dan ortiq mamlakatlarda faoliyat yuritadi. Yana bir xuddi shunday tuzilma Xalqaro mualliflar forumi (IAF). IAF xalqaro miqyosda mualliflarning manfaatlarini ifodalovchi global tarmoqdir. U mualliflik huquqi, adolatli shartnomalar va yozuvchilar uchun so‘z erkinligi kabi masalalarga e’tibor qaratadi. Amerika Qo‘shma Shtatlardagi yozuvchilar uchun professional tashkilot bu Mualliflar uyushmasi. U mualliflar huquqlarini himoya qiladi, huquqiy yordam ko‘rsatadi va yozuvchilarga nashriyot sohasida yordam berish uchun resurslarni taklif qiladi.

¹ <https://siip.uz/postsuz/67>

“Ijodiy iqtisodiyot”: mualliflik haqlarini to‘plash va tarqatish. Mualliflik haqlarini yig‘ish va taqsimlash tizimi bu amalda yozuvchi va shoir uchun nisbatan iqtisodiy erkinlik olib keldi va ijodiy jarayon uzluksizligini ta’minlaydi. Yozuvchi va shoirlar uchun iqtisodiy erkinlik va ijodiy erkinlik o‘rtasidagi munosabatlar aslida murakkab va serqirradir. Iqtisodiy erkinlik, shubhasiz, ijodiy faoliyatni osonlashtirishi va izlanish uchun imkoniyatlar yaratishi mumkin bo‘lsa-da, bu badiiy yuksak asar yaratishda eng zarur shart emas aslida. Ko‘plab yozuvchi va shoirlar iqtisodiy qiyinchiliklarga qaramay, o‘z tajribalaridan va atrofdagi dunyodan ilhom olib, ijodiy muvaffaqiyatga erishganlar. Bunga jahon modernizm adabiyotini boshlab bergan Kafkani misol qilish mumkin. Eng chuqur va ta’sirli asarlar ko‘pincha qiyinchiliklar, ziddiyatlar ta’sirida paydo bo‘ladi.

Global dunyoda mualliflik huquqlarini to‘plash va tarqatish ijodiy iqtisodiyotning muhim jihatiga aylangan. Musiqadan adabiyotgacha, kinodan dasturiy ta’minotgacha, ijodkorlar o‘zlarining intellektual mulklarini himoya qilish va mehnatlari uchun adolatli to‘lov olish uchun ayni shu tizimga tayanadilar. Biroq, mualliflik haqlarini to‘plash va tarqatish landshafti ko‘p qirrali va butun dunyo bo‘ylab turli xil madaniy, huquqiy va texnologik kontekstlarni aks ettiruvchi qiyinchiliklarga to‘la. Amerika Qo‘shma Shtatlari va Buyuk Britaniya kabi ba’zi mamlakatlarda bir nechta nodavlat tashkilotlar bozorda raqobatlashadi va ijodkorlarga vakillik qilishda tanlov taklif qiladi. Aksincha, boshqa mamlakatlarda mualliflik huquqini boshqarish uchun mas’ul bo‘lgan markazlashgan hukumat tashkilotlari mavjud. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa ko‘pincha mualliflik haqini to‘plashning samarali tizimlarini yaratish va qo‘llab-quvvatlashda muammolar mavjud. Cheklangan infratuzilma, resurslarning yetishmasligi ijodkorlarning o‘z mualliflik huquqlarini ta’minlash va qilgan ishlari uchun adolatli gonorar olishlariga to‘sqinlik qilishi mumkin. Xalqaro tajriba, albatta ushbu nomutanosibliklarni bartaraf etish va global mualliflik huquqi ekotizimini tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Mualliflik haqlarini to‘plash va tarqatish global bozorda ijodkorlik, innovatsiyalar va madaniy xilma-xillikni rivojlantirishning ajralmas qismi ekanligini inobatga olsak, bugungi kunda mamlakatimizda shu turdagi nodavlat tashkilotlar faoliyatini davlat tomonidan hartomonlama qo‘llab-quvvatlash, yangi institutlar paydo bo‘lishini rag‘batlantirish, ular orasida o‘zaro raqobat muhitini paydo qilish zarurdir. Bizningcha, mazkur tizimni yaratmay turib, adabiyotni rivojlantirish, adiblarimiz huquqlarini to‘la ta’minlash mumkin emas.

REFERENCES (FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR)

1. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, [National Legislative Database] 21.08.2021-y., 03/21/709/0808-son.
2. O'zbekiston Respublikasi San'atkor, ijodkor va ijrochilarning mualliflik huquqlarini himoya qilish palatasi sayti — <https://siip.uz/uzb/about>
3. *I.B. Yakubova. Mualliflik huquqi. O'quv qo'llanma. – T.: TDYu nashriyoti, 2020.*